

“ЛАД” ЧИ “МІР”? – ВАЖКА ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Copyright © 2012

Актуальність проблеми впливає з того, що *національна ідея* (синонім – національний ідеал) є інтегрованим концептом та базовим визначальним чинником ціннісного орієнтування, а відтак змісту і спрямування діяльності нації та створеної нею держави, переважної більшості соціальних груп та особистостей, які автентично ідентифіковані з нею. Вирішальну ціннісно-спрямовану та активаційно-інтеграційну роль національної ідеї в бутті нації й держави вперше ґрунтовно визначив Густав Лебон. Він підкреслював: “Знайти засіб, створити той настрій розуму, який робить людину щасливою, – ось чого насамперед має домогтися суспільство під страхом скоротити термін свого існування. Всі суспільства, існуючі дотепер, мають ідеал (ідею), здатний полонити душі громадян. А ті суспільства, ідеал яких втрачав для громадян принадність, переставав полонити їхні душі, руйнувались і припиняли своє існування. <...> Усі здібності народу, захопленого однією вірою, одним ідеалом звертаються до однієї мети – до торжества його віри та ідеалу, завдяки чому його могутність стає величезною” [10, с. 126–127]. Цей висновок великий соціолог зробив на початку минулого століття на основі ґрунтовного соціально-психологічного аналізу всесвітньої історії. Історично значущі події бурхливого ХХ століття остаточно засвідчили його правильність.

Напевне, що мляве тупцювання нашої нації та держави на місці безпосередньо пов’язане з відсутністю ідеалу, який заповнив би душі громадян. Від початку існування незалежної України інтелектуали намагаються знайти такий ідеал у глибинах нашої національної (соціетальної) психіки, колізіях історії, у доробку видатних дослідників українства. На жаль, усе написане ними (в тому числі й автором цієї статті) не має поки що успіху, не “пускає коріння” у ціннісно-орієнтаційній сфері свідомості громадян. Тому мусимо про-

довжувати пошук, притім на основі радикальної активізації усіх інституцій, причетних до творення та утвердження національної ідеї, здатної підняти Україну на рівень розвинених демократичних держав.

Виклад основного матеріалу. Національний ідеал (ідея) – це інтегрована ціннісно-орієнтаційна основа українського характеру, котрий, як і національна психологія загалом, є досить складним об’єктом наукового пізнання, насамперед тому, що в ньому функціонує чимало потужних, але неусвідомлюваних чинників, які неможливо раціонально рефлексувати. Немало дослідників убачають у таких чинниках одвічне і незмінне містичне ядро націй. Наприклад, український етнолог К. Чехович писав: “Саму суть нації не вдається схопити розумовими засобами. <...> Ті невідомі сили, ті невідомі підвалини, з яких виростають різні зовнішні прояви національного життя, – це те містичне ядро нації, про яке говорять теоретики нації, але якого не можна схопити раціональними засобами наукового дослідження. Те ядро нації – це щось об’єктивно дане, що живе у підсвідомих глибинах етнографічної маси і що може в подальшому розвитку видобутися на поверхню свідомості, щоби насамкінець стати керманічем усіх національних змагань в усіх ділянках життя” [15, с. 8–9].

У творах М. Бердяєва виразно відчувається доволі глибоке інтуїтивне проникнення у “потаємне ядро” російської національної психології, яке йому дійсно важко було висвітлити за допомогою наукових понять. Стосовно сутності такого ядра він, зокрема, зазначив: “І в результаті усіх історичних та психологічних досліджень зостається нерозкладений і невловимий залишок, у якому і полягає уся таємниця національної індивідуальності. Нація – таємнича, містична, ірраціональна, як і всіляке індивідуальне буття. Треба бути в нації, брати

участь у її творчому життєвому процесі, щоб до кінця знати її таємницю. Таємниця нації зберігається за усією непевністю історичних стихій, за переїнами долі, за усіма рухами, котрі руйнують минуле і створюють те, чого не було” [1, с. 87].

Спробу проникнути у містично-ірраціональні глибини російської національної психології (“національного духа”, “народної души”) намагався здійснити С.Л. Франк, який стверджував, що “такого роду спроби завжди мають надто суб’єктивне забарвлення, щоб претендувати на цілковиту наукову об’єктивність. Результат неминуче обернеться схемою, притім доволі приблизною”. Але, усвідомлюючи актуальність ґрунтового пізнання цього феномена, філософ оптимістично скеровував тих учених, котрі відважились досліджувати його: “Оскільки одягнути у поняття внутрішній зміст національного духу і виразити його в єдиному світогляді вкрай важко, а вичерпати його якимось поняттєвим описанням взагалі неможливо, то ми повинні виходити з того, що національний дух як реальна і конкретна духовна сутність взагалі існує, і що шляхом дослідження його проявів у творчості зможемо все ж таки дійти і до розуміння та співчутливого осягнення його внутрішніх тенденцій та своєрідності” [16, с. 472–473].

Характер як особистості, так і нації утворюють дві складні функціональні структури: а) ієрархічна система ставлень до себе і до світу, заснована на ціннісних орієнтаціях, та б) воля. Ідеал (ідея) – комплекс найбільш значущих для суб’єкта ціннісних орієнтирів, найбільш бажане, взірцеве для нього. Отож у національному ідеалі постає насамперед головний смисл історичного буття нації, а відтак і її стратегічна спрямованість у теперішньому та майбутньому.

Ідеал будь-якої нації можна визначити й охарактеризувати вельми розлого, але суть чи “сінь” його зазвичай вельми лаконічна. Так, для американців національною ідеєю є свобода особистості, англійців – джентльменство (шляхетність), аристократизм, німців – порядок, впорядкованість, японців – досконалість, філігранна довершеність, естетичність, французів та італійців – повнокровність, позитивно забарвлена емоційна насиченість, пристрасність життя. Але вочевидь, що зміст кожного із цих ідеалів перегукується зі всіма іншими, неподільно пов’язаний з ними, спирається на них. Скажімо, не може бути джентльменства,

шляхетності без особистісної свободи, а досконалість без впорядкованості і навпаки.

Якщо вертикально “вишикувати” нації та створені ними держави за виміром рівня їхньої культурності, цивілізованості, розвиненості, прогресивності та динамічності, то помітним буде наростання знизу вверх свободи духу особистості (персони), індивідуалізму як здатності та бажання брати на себе відповідальність за свою діяльність і поведінку, за все, що діється в оточенні, соціумі, державі, як самостійності, ініціативності, наполегливості, як уміння володіти й керувати самим собою, своїми формальними та неформальними взаєминами, віддаючи державі тільки функції контролю за дотриманням законів, які однаково захищають права кожного громадянина незалежно від його соціального статусу й статків. Такий індивідуалізм можна назвати *екзистенційно відповідальним*. Він є однією з основних функціональних структур характеру, який плекають системи освіти розвинених демократичних країн. Самі вони трактують цю структуру як “цілковиту внутрішню свободу й прагнення виявити себе як особистість”.

Такий індивідуалізм вимагає верховенства права – правопорядку, заснованого на визнанні й безкомпромісному утвердженні у реальних взаєминах Прав Людини, гармонійності й рівноваги у суспільних стосунках, стабільності тощо. Володимир Янів позначив такий стан у суспільстві коротким терміном “лад”. Він переконливо показав, що саме “лад” є вершинним ідеалом усієї європейсько-християнської цивілізації, який утвердився в добу Ренесансу; фундаментом його концептуального обґрунтування стала велична конструкція так званого Римського права [17].

Природно, що європейці пишуться, гордяться ладом, який вони створили і неухильно вдосконалюють. Гордість – потужне стенічне (таке, що сповнює оптимізмом, енергією, бадьорістю) почуття, яке відчутно стимулює активність суб’єкта, особливо у сфері тієї діяльності, способу життя, котрі це почуття породили. Відтак утворюється здорова реверберація – коло, у якому ефективний спосіб життя стимулює гордість, а гордість стимулює ефективний спосіб життєреалізування як людського загалу, так і кожного громадянина зокрема. На жаль, ми, українці, маємо вагомий підстави гордитись лише певними, відносно нетривалими періодами нашої історії, деякими героїчними подіями в минулому. А дуже дале-

ке від “ладу” сьогодення, чисельні історичні поразки і трагедії, тяжка доля принижують українців в очах представників інших націй і у своїх власних, що є сприятливим психологічним підґрунтям для комплексу національної неповноцінності, меншовартості, який пригнічує нашу націєтворчу та державотворчу вектори життєактивності.

Відсутність “ладу” в означеному тут сенсі в Російській імперії, у складі якої більша частина України перебувала майже 350 років, зумовлюється відсутністю у російської нації відповідних цьому ідеалу духовних цінностей. Про це свідчать ґрунтовні розробки дослідників російської національної психології, насамперед велетів російської людинознавчої думки – М.О. Бердяєва та С.Л. Франка. Ці мислителі показали, що московіти-росіяни ставляться до влади, держави не як до гарантатора порядку, прав громадян та їх об’єднань, а як до “священного молоха”, котрий може робити все, що йому заманеться з будь-яким індивідом чи групою. “Монгольське поневолення, – писав Ю. Липа, – що тривало у них найдовше з усіх європейських народів, дало їм спільне глибоке відчуття святості влади, хоча б і найбільш брутальної, а зате посягло презирство до індивідуальності своїх і чужих людей” [9, с. 126]. Московіт-росіянин – не індивідуаліст, а колективіст, передусім у вказаному сенсі автентичного прийняття нікчемності всіх і кожного, “всього мира” (усього суспільства) перед молохом влади та зневагою до прав людини і законності. Згадаємо до наших часів знану в політично освічених колах світу книгу маркіза Адольфа де Кюстіна “Росія у 1839 році”, у якій він з подивом та пересторогою розповідає про панування в російському часопросторі тотального рабства, від якого всі сп’янілі, яким хизуються, пишаються, гордяться. Маркіза вразило, що росіяни, за його висловом, діють, рухаються, “дихають” тільки за наказом, унаслідок чого все в цій країні похмуро, має вимушений, напружений вигляд, що російське правління – це “дисципліна військового стану в умовах осади”, а не порядок (лад) спільноти громадян. Тому, щоб не бути “потоптанним”, росіянин має сам “топтати” нижчих, слабших, підступно хитрувати, плести інтриги з рівними і “плазувати” перед вищими, можновладними.

Після скасування кріпацтва московсько-російське село облаштувалось із цілковитою відповідністю такому стану в державі – так

званою общиною. Ю. Липа цілком слушно вбачав витоки російської общини у номадській (звіроловно-пастушій) ментальності московитів. Основою номадської ментальності є беззастережне визнання абсолютної влади, волюнтаристичного панування найстаршого мисливця (ловця) чи пастуха (“отца”) над усіма іншими членами спільноти, котра являла собою примітивну комуну, в якій ніхто не мав жодних гарантованих прав, жодної приватної власності. В органічній відповідності з усім цим в общині, по-перше, була колективна власність на землю, яку постійно переділювали (“передел землі”) між її членами з метою дотримання “справедливості”, ідеал якої вбачався у майновій рівності; по-друге, колективна відповідальність (“круговая порука”), за якої кожен член общини ніс відповідальність за дії, вчинки кожного іншого і всіх її членів. Це породжувало соціальну пасивність, утриманські налаштування, органічне неприйняття ділової конкуренції та майнової диференціації, ненависть до успішних та заможних, особливо у своєму середовищі, що стало базовим чинником встановлення кривавого, сатанинського комуністичного режиму, страшних катаклізмів, яких зазнала сама Росія і через неї багато інших країн Європи, Азії, Латинської Америки, Африки у ХХ столітті. Невипадково К. Маркс побачив у російській общині реально існуючі засади комунізму, а М. Бердяєв називав російський народ “соціалістичним за інстинктом”.

На нашу думку, найбільш влучним терміном для позначення ментально-соціально-політичного стану московсько-російської спільноти й державності буде “мір” у російській мові – синонім слова “общество”, тобто українською – “суспільство”. Той факт, що такий стан автентично прийнятний для більшості московитів-росіян – адже вони протягом багатьох століть утверджують і підтримують його – є вагомою підставою вважати “мір” вершинним ідеалом російського народу, який, однак, не усвідомлений, не обґрунтований і не визначений концептуально московсько-російськими ідеологами.

С.Л. Франк звернув увагу на такий важливий факт: у передбільшовицькій Росії і “западники”, і їх запеклі опоненти – слов’янофіли – вбачали головну причину негараздів у політичній, державній та соціальній сферах буття Російської імперії в тому, що у московитів-росіян, на відміну від європейських націй, не має глибоких релігійно-моральних

основ правового регулювання усупільненого повсякдення, традиції соціально-релігійного виховання, яка на Заході є базисом суспільної і державницької культури. “І тому російське духовне й культурне життя ще дуже аморфне і примітивне” [16, с. 494–495]. Це узагальнення неспростовно підтвердилося піднесенням більшовицького атеїзму на рівень державної політики, агресивним, воістину сатанинським глумлінням Комуністичної партії Радянського Союзу над релігією, церквою та її служителями, над християнською мораллю. Більшість народу Російської імперії, котра перемогла у громадянській війні, та їхні нащадки прийняли і прийняли ці жахи як нормальне і належне явище.

Московсько-російському національному характеру цілком відповідають особливості релігійності цієї нації. М. Бердяєв писав про це так: “Російська релігійність – жіноча релігійність – релігійність колективної біологічної теплоти, що переживається як теплота містична. В ній слабо розвинуте особисте релігійне начало, вона боїться виходу з колективного тепла у холод і вогонь особистісної релігійності. Така релігійність відмовляється від мужнього, активного духовного шляху. <...> Російський народ не наважується навіть думати, що святих можна наслідувати, що святість є внутрішнім шляхом духу, це було б надто мужньо-дерзновенним. Російський народ хоче не святості, а поклоніння святості, захоплення святістю, подібно на те, що він хоче не влади, а віддання себе владі, перенесення на владу власного тягаря відповідальності”. М. Бердяєв вважав, що основною таємницею “російського духу” є його спрямованість на абсолютне. Цей “дух” абсолютизує і релігійно-моральний ідеал, радикально протиставляючи його земному життю як “свiate” й “грішне”, “світло” й “темряву”, отожд навіть не припускає, що християнські моральні принципи можуть хоч якоюсь мірою бути совістю реальних пересічних людей і діючими нормами їхніх стосунків. Тобто земне віддається у владу Дияволу, що виявляється в аморальності, ворожості, злобі, людиноненависництві, агресивності й агресії, насильстві, нехлюйстві, ставленні до праці як до Кари Божої тощо [1, с. 9–10]. “Мораль, наука, мистецтво, право, національності і т. ін., – писав С.Л. Франк, – не є для росіянина жодною цінністю. Вони набувають для нього вартості лише тоді, коли він співвідносить їх з абсолютним – абсо-

лютною істиною та абсолютним спасінням. У цьому полягає принциповий радикалізм російського духу, спотворенням і деформацією якого є політичний радикалізм чи максималізм, зумовлені тим, що дух уже відірваний від своїх істинних, себто релігійних коренів. З іншого боку, відомий російський нігілізм, який є не лише окремою, історично зумовленою формою російського світогляду, а й утворює тривалий хворобливий стан російського духовного життя, – ні що інше, як зворотний бік, негативний полюс цього духовного радикалізму. Російський дух не знає середини: або все, або нічого – ось його девіз. Або росіянин має істинний “страх Божий”, істинну релігійність, осяйність – і тоді він час від часу відкриває істини дивної глибини, чистоти і святості; або він чистий нігіліст, нічого не цінує, не вірить більше ні у що, вважає, що все дозволено. І в цьому випадку часто готовий до жахливих злочинів та паскудств. Росіянину не приходить в голову, що можна почуватися пов’язаним автономними моральними, правовими і державними обов’язками, не переймаючись питанням, на чому врешті-решт заснована їх законна сила” [16, с. 492].

Названі та інші властивості російського національного характеру позначились на характері багатьох етнічних українців, особливо “східняків”, які значно довше були “воз’єднані” з Росією, ніж “западенці”. В умовах окупації Росією України відбувалося постійне й неперервне, стихійне й організоване на рівні державної політики, доволі інтенсивне проникнення в українство всіх форм та проявів російської культури, російського характеру на рівнях ставлення до особистості й спільноти, державного правління, формальних суспільних стосунків і неформальних людських взаємин та ін. Все це несли не лише призначені в Україну державні чиновники, а й етнічні московіти-росіяни, яких чимало мігрувало на терени України. Цінності “міра” й відповідні йому риси російського національного характеру “сіялись і проростали” завдяки характерним негативним властивостям ментальності українців: обмеженості життєвих інтересів добробутом своєї родини (“моя хата скраю...”), захланності, жадібності, заздрісності, недостатній толерантності, повазі й любові до свого, українського, до своїх, українців, відсутність достатньо потужної потреби у національному самоствердженні, творенні й розвитку своєї держави. Історія України ХХ століття підтвер-

дила гіркі слова Дмитра Донцова, сказані ним на його початку: “Жодна нація не могла б похвалитися таким великим числом ренегатів, як українська” [7, с. 122].

Реалії нашої незалежної держави засвідчують правдивість саркастичних слів Б. Грінченка: “Наше українське невміння єднатися, солідаризуватися давно вже відоме. У нас що не город, то й партія, і вже чи зробила, чи не зробила що тая “партія”, а вже скільки певно перемінила і в кожний час клопочеться про нові зміни” [5, с. 15–16]. Неможливо щось заперечити гірко-дошкульним звинуваченням М. Сріблянського: “Убогість духу – наслідок нашої історії, що власне є історією зрадництва, тупості й розкрадання національних скарбів. Українська нація обікрала сама себе і тепер конвульсивно напружується, щоб щось створити” [14, с. 4].

В одному з наступних номерів журналу “Психологія і суспільство” буде опубліковано статтю доцента Прикарпатського національного університету *Ярослава Мельника*, у якій влучно, глибоко й оригінально висвітлено негативні, антагоністичні щодо “ладу”, державотворення на гуманістично-демократичних засадах, риси базової особистості українського етносу, які він назвав “психологія аграрія”. Це ті риси, завдяки яким “мір” дотепер “сидить у нас на голові”. А ми спробуємо довести, що “мір-ідеал” усе ж таки чужий українському національному характеру. А от “лад-ідеал”, навпаки, цілком відповідає істотному, “архетипному” змісту його спрямованості. По-перше, в Україні ніколи не було спільнот на кшталт московсько-російських общин. Українські громади істотно відрізнялись від них. М. Костомаров першим наголосив і довів, що істотною рисою українця є прагнення до особистої свободи. Відтак кожен член української громади – незалежна особистість. Зв’язок наших громад тримався на консенсусній згоді тих, хто її утворював. Порушення згоди закономірно руйнує громаду [8, с. 265, 279]. М. Грушевський підкреслював, що пайовий характер українських громад надавав відносно широкі можливості для підприємництва та господарського ставлення до справи, що органічно поєднувалося зі всім устроєм українського правління з його принципами суверенітету народу, вільного всенародного обрання провідників, їхньої відповідальності перед виборцями і суперечило суворо механічному устрою Московської держави з її нещадною

централізацією [6, с. 132–133, 277]. На ці істотні особливості об’єднання українців у групи вказувало чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників соціальної психіки, ментальності, традицій, права, устрою життя українства.

У цілковитій відповідності з цими особливостями провідник у громаді був насамперед і головним виразником та охоронцем її інтересів. З цього приводу Ю. Липа писав: “Він не накидає їм своїх фантастичних експромтів, не екстатує екстатичними видивами, як це наявне в людей номадського кола. І це є традиція провідництва. Візьмім, наприклад, опис ролі провідника-отамана пересічної чумацької валки з кінця XIV століття (пирятинської): “На чолі є отаман, керманіч, голова і начальник. Йому безпосередньо підлягають всі члени артілі, хоч його влада обмежена чумацькими звичаями і взагалі цілком не є широка і самоцільна. Отаман старається докладно виконувати чумацькі звичаї і настанови. В іншому разі йому завжди загрожує заміна (Щербина)” [9, с. 218].

Прагнення особистої свободи яскраво виявилось у способі життя українського козацтва. Вхідження у військове козацьке з’єднання й вихід з нього були вільним вибором кожного козака. Суспільний лад та державний устрій Війська Запорозького базувалися на принципах народовладдя Київської Русі й класифікуються дослідниками як *християнська демократична республіка*. Гетьман вважався насамперед слугою товариства, яке обирало його своїм ватажком. Його влада обмежувалася під час чинності Генеральної ради. При гетьмані реально діяли дорадчий і виконавчо-дорадчий органи – Рада старшин і Генеральна старшина [3, с. 3–5].

Не лише козацьке, а й “усе життя українське, – писав І.Огієнко, – увесь розпорядок дому, увесь наш державний лад – все це повсякчасно було демократичним. Стан прислуги в нашого старого панства ніколи не був пригнобленим – вона завше була вільною і рівною всім. Нагадаю ще хоча б нашу Київську академію, де вкупі із сином гетьманським сиділо мужиче дитя. Так, року 1737 у цій академії навчалися: дітей козацької старшини – 22, офіцерських – 1, ратушних чиновників – 2, купецьких – 6, простих козаків – 64, міщан – 66, ремісників – 7, мужичих дітей – 39. <...> Всі міста України за старих часів мали цілковите самоврядування, усі чинов-

ники, урядовці були обрані з самих городян і <...> завше відповідали тій громаді, що їх поставила” [12, с. 125–127]. Отож і простий люд України мав виборчі права та певний політичний досвід демократичного характеру.

Українська церква діяла на демократичних засадах. “Митрополита у нас, – зауважив І. Огієнко, – завше вибирали вільними голосами, а патріарх Константинопольський тільки благословляв його. На Вкраїні у церковному житті скрізь було тоді виборне начало: вільними голосами вибирали священників, єпископів, архимандритів, ігуменів і навіть митрополитів” [12, с. 178–179].

Вельми переконливим проявом прагнення особистої свободи як риси українського національного характеру було традиційно високе становище *української жінки*. На це звернули увагу і були вражені цим чимало тих іноземних дослідників, які відвідали Україну [13, с. 80–82]. З іншого боку, історики промосковської орієнтації намагалися довести, що українські кріпаки наприкінці XVI і в першій половині XVII століть були найбільш пригнобленими й експлуатованими в Європі. Мовляв, російським кріпакам жилося значно краще. Висновок: “воз’єднання” України з Росією було для українських селян великим благом. Але ґрунтовні й неупереджені дослідження засвідчили, що насправді становище українських селян у різних регіонах Руського воєводства Речі Посполитої було різним. Так, І.Д. Бойко на основі аналізу великого масиву історичних документів з’ясував, що на півночі селяни мали четвертий наділ, за який вони працювали на пана три дні на тиждень, а не 5–6. На півдні та на сході Київщини і Брацлавщини переважала продуктова та грошова рента. В Канівському старостві селяни взагалі не виконували повинностей, а лише сплачували чинш на користь замку в розмірі 20 грошів литовських, а бідніші – “що можуть”. На Переяславщині “...співвідношення класових сил було таким, що феодала не мали змоги застосовувати форми і норми експлуатації, які існували в західних регіонах”. На сході та в центрі Українських земель селяни нерідко одержували “слободи”, тобто цілковите звільнення на час належного освоєння цих земель від панщини та податків [2, с. 142, 244]. Наприклад, В.Д. Марочкін навів такий історичний факт: князь Острозький з метою заселення Переяслава надав переселенцям – втікачам від своїх колишніх панів – 30 років слобод [11, с. 26]. Заува-

жимо, ці дослідники опрацювали й опублікували наведені та чимало інших подібних фактів у 60-ті роки XX століття, коли комуністичний режим у СРСР був ще могутнім!

Отже, українські селяни в період розгортання національно-визвольної війни у XVII столітті не були остаточно загнані в кабалу ні фактично, ні психологічно, не втратили прагнення особистої свободи і здатності боронити її. Саме це прагнення і ця здатність піднімала українських селян на боротьбу з польською шляхтою, яка намагалась накинути на них соціально-економічне, релігійне й національне ярмо. Саме з тих країв, де панщина не була важкою, або її зовсім не було, почався український визвольний рух. Для рабської душі гноблення є звичне, його посилення – прийнятне, а для вільнолюбної особистості – нестерпне, неприйнятне. Психологічно вагомим є висновок С. Горошка, що не так самі гніт і поневолення, як реальна загроза зазнати їх, викликали протест українських селян перед і під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. За ідеал їм правило вільне козацьке життя, приклад тих селян, які знайшли у собі мужність утекти від своїх панів і стати козаками, відвоювати свою свободу. Козацтво було ідеалом і для міщан та дрібних шляхтичів, які шукали захисту, а нерідко й порятунку від свавілля магнатів у козаків [4, с. 254].

Напевне, що прагнення особистої свободи як істотна риса українського національного характеру перейшло в нього від люду Київської Русі, першою і найважливішою прикметою якого було стремління до особистої свободи і відповідальність перед релігійними святощами, як стверджує Ю. Липа. Він писав: “Вільні люди – це люди Києва. В одному з перших знаних актів Києва (договір князя Ігоря з Романом Царгородським від 945 року) знаходимо вияв найглибшого почування людей Києва. Вони – і християни, і погани – всі присягаються додержувати умови договору. На яке ж найбільше нещастя для себе закликаються вони у разі недотримання договору? “Нехай не матимемо помочі ані від Бога, ані від Перуна, – кажуть вони, – і нехай зостанемося рабами і в цьому, і в майбутньому житті” [9, с. 184]. В суспільних стосунках Київської Русі відчутними були засади демократії й права. Активно працювало народне віче, компетенція якого поширювалась на всі рівні державної влади, включаючи вибір князя й укладання з ним угоди. Князь не міг прий-

няти жодного важливого політичного рішення без схвалення його народним віче. М. Грушевський переконливо показав, що культура Русі в добу формування Київської держави зазнала “масового напливу західних (скандинавських) елементів. Цей процес тривав і в часи правління Ярослава Мудрого та його нащадків, коли Київська Русь підтримувала широкі династичні зв’язки з німецькими князівствами й усілякими іншими державами й державками, які перебували під впливом німецької культури. Із занепадом Києва (кінець XII століття) його культуру успадковує Галицько-Волинське королівство”. Цілком можливо, що коріння високої на ті часи нормативно-регулятивної культури Київської Русі, а відтак Галицько-Волинського королівства, перебувають у Трипільській культурі, знайдені правові акти якої, зокрема, свідчать про шанобливе ставлення до індивіда-трипільця, про його право вільного вибору та самостійної діяльності.

Вільнолюбність і демократичність української душі знайшли естетично довершене відображення у нашому фольклорі, насамперед у піснях, які викликають зачарований подив у художньо-естетично чутливих людей усього світу. Українські народні пісні являють собою потужну експресію автентичного пориву до волі, свободи, правди, справедливості, гармонії, до добротності, поваги і любові у взаєминах, а також до впорядкованості та краси у побуті. Ю. Липа зазначив: “У дуже багатьох дослідників при оцінюванні характеру українця ми знайдемо на першому місці такі і їм подібні окреслення: “Потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчості, видно це і в одежі, і в оселі, і в любові до природи. <...> Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, приказок, легенд і т. д. <...> Ця риса, мальовничий індивідуалізм – це те, що вперше впадає до очей чужинцеві. Недарма описи України від Гердера до сучасних мандрівників підкреслюють цю прикмету українського характеру і надають цілому краєві назву Еллада” [9, с. 156].

Німецький поет Фрідріх Боденштедт, який протягом 1840–45 років подорожував Росією, Україною і Малою Азією, у передмові до збірки українських пісень у його перекладі німецькою мовою (Поетична Україна. – Штутгарт, 1845) підкреслив, що українському

народу властиві поетичність та потужний потяг до мальовничості, краси, впорядкованості в усіх сферах повсякдення. Про наші пісні він, зокрема, написав: “Нехай запасні українські пісні, мов жалібні вітри, віють на німецькі левади й оповідають, як діти України колись любили і боролися. <...> У ніякій іншій країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився у піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні переживання у піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужньою силою пронизує його любовні пісні! <...> Справді, народ, що спроможний співати такі пісні і любоватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи” [13, с. 80–81].

Отже, вельми слушним є такі слова М. Грушевського: “Порівняно з народом великоруським, український є народом західної культури, хоча й одним з найбільш багатих східними орієнтальними впливами, але все-таки за всім складом своєї культури і свого духу – народом західним” [6, с. 14].

Висновки. Опрацювавши значний масив доробку дослідників української національної психіки, ментальності, характеру, культури, традицій, історичного матеріалу, солідаризуємося з В. Янівим і стверджуємо, що виразно неусвідомлюваною, не висвітленою концептуально ідеєю (ідеалом) нашої нації є *лад* як дотримання традицій, котрим притаманні демократизм, пошанування індивідуальної свободи, права особистості діяти вільно, ініціативно, самостійно, незалежно від її матеріальних статків та соціального статусу. Ці традиції ґрунтуються на засадах християнської моралі. І все це цілком відповідає традиціям та вершинному ідеалу розвинених демократичних країн європейсько-християнської цивілізації. Тому все ж таки – ЛАД!

1. Бердяев Н. Судьба России. Опыт по психологии войны и национальности. – М., 1990.

2. Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI–першій половині XVII ст. – К., 1963.

3. Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991.

4. Горошко С. Лакований образ Богдана // Політологічні читання. Українсько-канадський щоквартальник. – 1992. – №1.

5. Грінченко Б. Тяжким шляхом. – К., 1912.

6. Грушевский М. Очерк истории украинского народа. – К., 1991.
7. Донцов Д. Борьба украинского духу // Украинская жизнь. – 1912. – №5.
8. Исторические монографии и исследования Николая Костомарова: В 3 т. – СПб, 1863-1867. – Т. 1.
9. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
10. Лебон Г. Психологические законы эволюции народов. – СПб., 1906.
11. Марочкін В.Д. Антифеодальний та визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст. – К., 1969.
12. Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.
13. Січинський В. Чужинці про Україну. – Львів, 1991.
14. Сріблянський М. Убогість духу // Українська хата. – 1914. – №3.
15. Чехович К. Генеза і суть націоналізму. – Ч. II. Християнський націоналізм. – Львів, 1939.
16. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992.
17. Янів В. Психологічні основи окциденталізму. – Мюнхен, 1996.

АНОТАЦІЯ

Москалець Віктор Петрович.

“Лад” чи “мір”? – Важка проблема української національної ідеї.

Свобода духу особистості, індивідуалізм як здатність і бажання брати на себе відповідальність за свою діяльність та поведінку, за все, що діється у соціумі, в державі, як самостійність та ініціативність, як уміння керувати самим собою, своїми формальними та неформальними стосунками, віддаючи державі тільки функції контролю за дотриманням законів, які однаково захищають права кожного громадянина, В.Янів влучно позначив терміном “лад” і показав, що цей “лад” є вершинним ідеалом (ідеєю) усієї європейсько-християнської цивілізації. Хоча внаслідок певних негативних властивостей **українського національного характеру** на ньому відчутно позначилися впливи авторитарно-волюнтаристичного московсько-російського вершинного ідеалу (ідеї), який названий нами “мір”, а базові, “архетипні” пласти цього характеру були і залишаються чужими “міру” і відповідними “ладу”. Про це незаперечно свідчать історичні факти і документи.

Ключові слова: національний ідеал (ідея), національний характер, особиста свобода, російська община, українська громада.

АННОТАЦИЯ

Москалец Виктор Петрович.

“Лад” или “мир”? – Трудная проблема украинской национальной идеи.

Свобода духа личности, индивидуализм как способность и желание возлагать на себя ответственность за свою деятельность и поведение, за всё, что происходит в социуме, в государстве, как самостоятельность и инициативность, как умения управлять самим собой, своими формальными и неформальными отношениями, отдавая государству только функцию контроля за соблюдением законов, которые одинаково защищают права каждого гражданина, В. Янив удачно обозначил термином “лад” и показал, что этот “лад” является вершинным идеалом (идеей) всей европейско-христианской цивилизации. Хотя вследствие определённых негативных свойств **украинского национального характера** на нём ошутимо сказались влияния авторитарно-волюнтаристического московско-росийского вершинного идеала (идеи), который назван нами “мир”, а базовые, “архетипные” пласты этого характера были и остаются чужими “миру” и соответствующими “ладу”. Об этом неопровержимо свидетельствуют исторические факты и документы.

Ключевые слова: национальный идеал (идея), национальный характер, личная свобода, российская община, украинская громада.

ANNOTATION

Moskalets Viktor.

“Lad” or “Mir” – Complex Issue of Ukrainian National Idea.

The freedom of a personality's spirit, individualism as a capability and wish to take a responsibility for his activity and behavior, for everything happening in society, in the state, as independence and initiative, as a skill to control himself, his own formal and informal relations, leaving to the state only the function of a control over law enforcement, which protect the rights of every citizen, were defined by V. Yaniv as “lad” and the scientist demonstrated that this “lad” is a top ideal (idea) of the whole European-Christian civilization. Though due to some negative features of Ukrainian national character it was greatly influenced by authoritarian-voluntaristic, Moscow-Russian top ideal (idea), which was called by us “mir”, and basic “archetypical” layers of this character were and are odd to “mir” and corresponding to “lad”. Historical facts and documents are undisputable evidences of this.

Надійшла до редакції 12.07.2011.